

Ew deng e yê ku gava derdikeve, perdeyên dengî nalerzin

vowel: dengdêr

Ew deng e yê ku gava derdikeve perdeyên dengî bi tamamî vedibin û deng bi hêsanî derbas dibe.

Zanistî wergêrran

Diyako Haşimî

Pêşekî

Wergêrran wate wergerrandinî deqêk yan witeyek le zimanî destpêkewe bo zimanî mebest becorê ke karîgeriy zimanî destpêk le xwêner yan bîserî zimanî destpêk bigwêzirêtewe bo xwêner yan bîserî zimanî mebest.

Le rastî da wergêrran debê bebê biçûktirîn xistineser yan labrdinêk bêt, bellam ewe tenha layenî hziriye, çunkû pêkhatay zimanekan pêkewe ciyawaziyan heye û wergêrr naçar debê destkarî bika le wergêrranekan da.

Le tecrubie û ezimûnî nûseran û wergêrran çî kurd û çî bêgane kellk wergrê. Gelêk witar û nûsirawe û pertûk le biwarî wergêrran be zimane corbecorekan nûsirawe ke dekirê serçaweyekî baş bin bo wergirtinî ezimûn.

Hewll bidat berawrdî ew berhemaney wergêrrdrawnete kurdî legell zimanî destpêkiyanda bikat. zor berhem le înglîzî, ellmanî, ferenisayî, swîdî, nerwîcî, danîmarkî, îtalî, rûsî, turkî, 'erebî, farsî û htd kirawnete kurdî ke dekirê tecrubey başiyan lê wergîrê.

Le seretada hewll bidat deqî kurt werbigêrrê. zor asayîe ke wergêrranekey kirçukall bêt. bêguman wurdewirde baştir û baştir û bepêztir û parawtir debêt.

Hewll bidat le katî nûsînda reçawî yek şêwe rênûs bikat. Wişeyek le çend şwênda be çend corî ciyawaz nenûsêt.

Bêguman zanînî zimanî ziyatir astî lêhatuwî û karameyî mirov le zimanewanî da debate serewe.

Jêderekan

1. هفت گفتار درباره ترجمه، چاپ چهارم 1380، کورش صفوی
2. وه‌رگگیران هونه‌ره، د. جه‌مال نه‌به‌ز، چاپخانه‌ی ژین، 1958 سلیمانی
3. پرۆژه‌ی زاراوه‌ی زانستیی کوردی، که‌مال جه‌لال غه‌ریب، سوید 1991

Lêkolînên dawî li ser zimanên hindûewropayî

Şoreş Reşî

Prof. Jenny Larsson, di hejmara pêncan ya kovara "Språk" (ziman) ya ku li Swêdê tê belavkirin nivîseka balkeş li ser lêkolînên dawî ye li ser zimanî belav kir. Jens Magnusson jî gor reşnivîsê xêzê wê kirine.

Larsson radigîhîne ku lêkolînên dawî yên li ser zimanî, ji encamên DNAYA ji ser hestiyên mirovan derketinê holê. Ew lêkolîn awayekî nû pêk hatiye û belavbûna zimanên hind-ewropayî nîşan dide. Li gorî wê lêkolînê, gelên bi wî zimanî diaxivin ji bakurê behra Reş û behra Kesk belav bûne. Herwiha li gorî lêkolînên berê yên li "Arîyan" hatine kirin jî gelê arî ji heman herêmê belav bûbû. Ev lêkolîna dawî jî ya berî xwe jî heta radeyekê piştrast dike. Ji van gelên belavbûyî, beşekî rêya Romanya, Polanyayê girtiye û heta Danmarkê çûyê, beşê din jî rêya Macaristan, Almanya, Holland û Ingîlîstanê girtiye. Ji vir jî şaxek diçe Îtalyayê. Beşek jî di ser Bulgarîstanê re diçe Yûnanîstanê. Xeta rojhilatê jî di bakurê Behra Kesk re diçe Asyaya Navîn. Beşê dawî jî ji Qefqasya, Kurdistan heta rojavayê Tirkyeya îro belav dibe. Hestiyên di laboratoran de hatine tehlîlkirin, belavbûna zimanî û beşên ku ew lê belav bûne bi vî awayî ispat dikin. Ew belavbûn hestiyê piştî zimanê hind û Ewropayî nîşan dide.

Şik tê de nîn e ku zimanê îro ne wek yê berî hezarên salan e lê lêkolînêran wekhevîya zimanên hind û Ewropayî bi rêya: "**forma gramatik, hevoksazî û peyvên hevpar**" derxistine holê. Bi vê rêyê xwestine xwe bigîhinin kaniya van zimanan. Teknîka nû ya li ser hestiyên mirovan hatiye sepandin, berê ji bo metodên biyolojîk dihat bikaranîn. Bikaranîna wê ji Ji bo arkeolojiyê encamên balkeş dane. Li gor wê, lêkolînêran derxistiye holê ku di navberê 5.000- 10.000 salan berî niha de koça mirovahiyê ya dîrokî pêk hatiye. Vî tiştî jî nîşan daye ku di vê demê de du koçên mezin li Ewrûpa pêk hatine, ya yekem koça ji rojavayê pêşrojhilat pêk hatiye û di serdema cotkariya yekem li Ewrûpayê de ye. Ya duyem, ji deştên bakurê Behra Reş û Kesk û rojhilatê behra Kesk ber bi Ewrûpayê ve pêk hatiye. Ji wê re çandê re "**çanda êlan**" tê gotin. Yanî ew kes in ên debara xwe bi xwedîkirina sewalan û çandiniyê hindik dikirin.

Larsson di gotara xwe dibêje: "*Arkelog ji berê de dizanin ku di dema neolitîk an jî dema kevirî de çanda `seramîka tê zivirin` li herêmeke pir fireh belav bûye ku gelek taybetmendiyên wê yên hevbeş hene. Wek çêkirina seramîkan, şikilê wan, teknîka wan, bivirên şerî yên li ser wan û gorên wan ku ev giş nuqteyên hevbeş in. Lê arkeologan livhev nedikr ku ew seramîk cara yekem li ku hatine çêkirin. Hinekan li destpêkê digot: `Ew li başûrê Almanya hatine çêkirin. Paşê ew bû rojhilat. Piştê hinekan gotin Polanya û di dawî de jî gotin li çolê.` Niha wê yekê bersîva xwe girt! Ji lêkolînên li ser hestiyên mirovan hatî kirin de derket holê ku ev ji çolê ber bi nav û bakurê Ewrûpayê ve belav bûye."*

"Lêkolînên li ser hucre/genê mirovî hatine kirin diyar dikin bê ew koça ji rojhilatê ber be rojavayê ve çûye, kengî pêk hatiye û çiqesî dirêj kiriye. Dîsa ew diyar dike ku mirov di nava Ewrûpayê de jî geriyane û çûne û hatine."

"Lê rastîyek jî heyê ku ziman li ser genan nayê peyitandin, ew zimanê îro em pê deng dikin de derdikevê holê. Babetên gelên hînd û ewrûpa herî zêde li ser diaxifî yek **cotkarî** û yek hertiştê bi **çandiniyê** re giredayî ye."

Min Kurmancî li lêkolîna Larsson zêdekir, lê pêwîst e ku lêkolînên beşa Kurdî pêşî di navbera zaravayên Kurdî de bên kirin. Piştî ku ew peyv di navbera Kurdî de zelal bûn û pê ve, mirov bi zimanên din re bide berhev dê baştir be. Ez wê beşê ji zimanzan re dihêlim.

Swêdî	Grekî	Latîn	Sanskrit	Kurdî
Åker (å=o)	agros	ager	ajras	zevî (erdê bêyî ajotin)
Årder	arotron	arêtrum	---	sapan/pulix (erd rakirin)
Årjade(ä=ê)	---	arära	---	êrg (erd ajotin)

”Xeynî çandiniyê, mirov dikare li ser peyvên mîna **şîrêtirş, rûn, dutandinê** jî lêkolînan bike û bigehêje encamekê. Mirov dikare texmîn bike ku mirovên berê bi mî, hesp û şivantiyê re jî mijûl dibûn. Dikare li ser peyvên wan niqaşan bike. Dîsa **hirî, hirî-şehkirin, hirî-veçirin, terbeye kirin, dirûn û teşîristin** jî lêkolînan bike û bigehêje encamake hevbeş. Ev şêweya hevbeşiyê di cureyên hespan de mirov peyda dibe. **Hesp, canî** û peyva **kedîkirinê** de peyda dibe. Lewra 3000 sal bz li çolên behra Kesk hespên kedînekirî hebûn. Peyva hesp pir kevn e û di tevahiya zimanê hind-ewrupayî de heye. Mînak:

Swêdî	Grekî	Latîn	Sanskrit	Kurdî
Ok	zugon	iugum	yugam	qoşkirin (hesp)
Häst	--	equus	aşvas	hesp (esp)
Joar	--	--	--	suwar
Mus	mus	mus	muş	mişk
For	---	ovis	avis	mî
Ko	---	---	---	ga
Ull/karda	--	lena	---	herî
Older	aretrum	arätrum	---	arathar (iraniya kevn)/temen, mezin

Li ser **teker** û **arebên hespa** û tiştên bi wan re giredayî jî lêkolînan hatine kirin. Navê van tiştana di zimanên coxrafîk ne nezîkî hev de jî tên dîtin.

Hjul	kuklos	---	cakra	teker,xirxal
Hund	kuên	canis	şva-e	kuçik-se

Öga	---	oculus	akşî	çav
Öra	---	auris	--	guh
Nesa	---	neris	nêsê	poz-bêvil
Moder	---	meter	mêtar	dayik

Dema mirov li zimanê vedikole, lizimanan kat bi kat dikolê û dibînê ku ew çi qes nêzik û dûrin û dema di navbera wan de çiqese. Pir peyvê hene ku dema mirov nêzikî koka wan dibe dibîne ku bi kultura kevna neolîtîk de ew nêzikî hevin.

Rokonstrikasyona zimanê (vesazkirin û ji-nû-ve-çêkirina zimanê) li gorî mînakên me li jor dane, mirovên li wan çolan dijîn geger e bi zimanekî nêzikî hev biaxifiyana. Bi belavbûnê re û hêdî hêdî berê dîyalekt pêk hatine û piştê jî cudabûna zimanan hat derketiye. Hemû berjeng nîşan dikin ku koçberiya mezin ji rojhilatê ber bi rojavayê, berî 5000-4500 salan pêk hatiye û bi vî awayî ziman ji hev cuda bûne.

Mirov ji pişt an ji dawî de zimanekî çêke pedevî bi dem, zanîn û lêmêzekirinê heye. Metod wiha ye:

1. Zimanan bi deng, peyv û gramatîkê wekhev be.
2. Wekhevî û cudabûna ziman bi hema metodê bîn şirovekirin.
3. Zimanên din jî hema monster-çîn a didine an ne.
4. Wekheviya û cudahiya sîstema deng, peyvsazî û tewandinê.